

ANTRAJAM LIETUVOS STATUTUI 425 METAI

Visuomenė nuolat atsigręžia į istoriją ne vien iš smalsumo, bet ir tam, kad kažko iš jos pasisemtų, pasimokytų. Ir galbūt ta Lietuvos valstybė – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė – istorinė epocha, per kurią buvo sukurti žymiausi feodalinės Europos teisės kodeksai – trys Lietuvos Statutai, yra labiausiai pamokanti, nes, nepaisant didelio nuotolio, ji turi ženklų sąsąmką su nūdienos įvykiais.

Dažnai klausiama, kuris iš trijų Lietuvos Statutų yra pats svarbiausias. Reikėtų atsakyti, kad visi trys yra labai svarbūs, visi jie patyrė tiesioginį Renesanso ir Reformacijos gaivių idėjų poveikį. Pirmasis, kadangi jis buvo pirmas ir savo laikui pakankamai tobulas; Trečiasis – kaip išsamiausias, plačiausias ir visais atžvilgiais pats tobuliausias. Antrasis buvo lyg savotiškas dviejų feodalinės visuomenės epochų slenkstis, perėjimas nuo ponų didikų valdžios, įteisintos Pirmajame Statute, prie viso bajorų luomo valdžios, pirmiausia valstiečių klasės atžvilgiu.

Antrasis Statutas, suteikdamas visiems žemvaldžiams nepriklausomai nuo jų žemėvaldos dydžio plačias laisves ir privilegijas, išsprendė pagrindinį, eiliniams bajorams labiausiai rūpėjusį klausimą – įteisino visišką disponavimą žemės nuosavybe. Statuto III skyriaus 33 straipsnis, kalbant šiuolaikine kalba, – įstatymas, leidęs visiems LDK bajorams "... dabar ir ateityje laisvai tvarkyti savo tėvoninius, motininius arba koku kitu būdu įgytus dvarus, pagal savo poreikius ir nuožiūrą, savo valia atiduoti, parduoti, dovanoti ...".

Taigi štai kada jau iškilo tas visiško disponavimo žeme, jos nuosavybės klausimas, beje, aktualus ir mūsų laikais. Suprantama, dvarų žemės nebuvo tuščios, jas dirbo ir jomis naudojosi dvarų valstiečiai. Vadinasi, tuo pačiu bajorai gavo teisę pardavinėti, užrašinėti ir valstiečius. Neribota bajorų laisvė virto visiška daugumos valstiečių nelaisve, jų įbaudžiavinimu.

Antrasis Statutas išplėtė ir bajorų, kaip LDK piliečių, asmens laisves ir neliečiamybę. Jau Pirmojo Statuto pirmajame straipsnyje (Antrajame Statute jis yra antras) buvo draudžiama įkalinti už akių "apkaltą" bajorą. Į Antrąjį Statutą kodifikatoriai įrašė labai svarbų naują trečiojo skyriaus 7-ąjį straipsnį, kuriame sakoma: "Taip pat kiekvienas sėslus bajoras, teisėtai pašauktas į teismą, tačiau dar teismo nenuteistas, negali būti nei mūsų, valdovo, nei bet kurio urėdo suimtas ir pasodintas į kalėjimą". Šis įstatymas turėjo ypač didelę reikšmę bajorijos sluoksniams. Beje, šis įstatymas draudžiantis iki teismo nuosprendžio įkalinti valstybės pilietį, aktualus ir mūsų visuomenėje.

1991 m. rugsėjo 19–20 dienomis įvykusi Lietuvos, Rusijos, Lenkijos, Ukrainos ir Baltarusijos istorikų, teisės istorikų, filologų tarptautinė mokslinė konferencija, skirta Antrojo Statuto 425-sioms metinėms,

svarstė šiuos ir kitus svarbius Statuto straipsnius – įstatymus (iš viso jų yra 361). Tačiau konferencijos problematika gerokai peržengė Antrojo Statuto straipsnių rėmus: įvairiais aspektais buvo aptarta pati epocha, kodekso pasirodymo istorinės sąlygos, jo kalba. Lietuvos Statutų kalbos klausimu įdomių samprotavimų pateikė Ukrainos Mokslo akademijos narys korespondentas, filologijos M. dr. profesorius A. Nepokupnas, patvirtinęs anksčiau mūsų su E. Gudavičiumi išsakytą idėją, jog Statutų tekstuose jaučiamas "vidinis" lietuvių kalbos "diktantas", o tai liudytų, kad jų kodifikatorių būta lietuvių, nors Statutai, kai žinoma, yra parašyti ano meto valstybės oficialiaja senąja baltarusių kalba. Reikšmingų problemų buvo iškelta pagrindiniame akademiko J. Jurginio pranešime. Kaip ir visuomet, dėmesio susilaukė vieno žymiausių Lietuvos Statutų tyrinėtojo, lenkų mokslininko, akademiko J. Bardacho pranešimas. Vilniaus universiteto profesorius S. Vansevičius išnagrinėjo nusikaltimų ir bausmių problemą Antrajame Statute. Apie teisinio dokumento reikšmę ano meto epochai kalbėjo Lietuvos MA Istorijos instituto vyr. moksl. bendradarbis, ist. m. kand. E. Banionis. Su įstatymdavystės procesais ir teisės kodifikavimu Rusų valstybėje X-I a. viduryje konferencijos dalyvius supažindino TSRS MA TSRS Istorijos instituto moksl. bendradarbis V. Nazarovas. Ukrainos MA Istorijos instituto vyr. moksl. bendradarbis, ist. m. kand. N. Jakovenko išanalizavo Voluinės ir Kijevo žemių XIV–XVI a. bajorų korporacijas. Nauju požiūriu konferencijos dalyvius pradžiugino moterų padėties LDK XV–XVI a. tyrinėtoja, VU Senovės ir vidurinių amžių istorijos katedros docentė, ist. m. kand. I. Valikonytė. Iš viso konferencijoje per dvi dienas buvo perskaitytas 21 pranešimas, vyko diskusijos.

Per pastaruosius 12 metų trečia panaši konferencija Vilniaus universitete: 1979 metais ji buvo skirta 450-sioms Pirmojo Statuto metinėms, 1988 metais – Trečiojo Statuto 400-sioms metinėms, 1991 metais – Antrojo Statuto 425-sioms metinėms. Taigi mūsų universitetas tapo savotišku šių unikalių keleto tautų teisės ir kultūros paminklų tyrinėjimo centru. Per šiuos 12 metų beveik baigti rengti spaudai Pirmojo Statuto akademinio leidinio 4 tomai (3 jau išspausdinti). Išspausdinti visų trijų konferencijų pranešimų rinkiniai, iš šios problemos atimtos 6 disertacijos, išspausdinta daug straipsnių. Kita vertus, neperdedant galima teigti, kad mūsų darbai paskatino intensyviau dirbti kitų šalių mokslininkus.

Per trumpą laiką Baltarusijos mokslininkai, paėmę pagrindu universiteto I. Lapo Trečiojo Statuto akademinį leidinį ir išvertę Statuto tekstą į rusų kalbą, išspausdino gražią ir vertingą knygą. Šioje konferencijoje Ukrainos istorikai pareiškė malonias "pretenzijas" į bendradarbiavimą su mūsų Statutų ir Lietuvos Metrikos tyrinėjimo grupe, rengiant spaudai 4 tomų Antrojo Statuto akademinį leidinį. Baigiant šią trumpą Antrojo Statuto konferencijos apžvalgą, derėtų pastebėti, kad tokį

svarbų Lietuvos tautų istorijai ir kultūrai darbą mūsų grupė galėjo atlikti tik nuolat remiama Universiteto rektorato.

Ypač svarbu tai, kad ir dabar gana sunkiomis finansinėmis sąlygomis nauja universiteto vadovybė, rektorius akad. P. Pavilionis pasiūšę tęsti geras rektorato tradicijas. Tai teikia vilčių, kad per ateinančią dešimtmetį gali būti parengtas spaudai Antrojo Statuto 4 tomų akademinis leidinys ir kelios Lietuvos Metrikos knygos.

Ist. m. dr. prof. Stanislovas Lazutka